

Mecazın Vaz'ılığı Problemi: Dil ve Fıkıh Usulü Açısından Bir İnceleme

Şeyma Yeşilyayla

<https://orcid.org/0000-0001-6362-8637>

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler
Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Muş, Türkiye

<https://ror.org/009axq942>

s.yesilyayla@alparslan.edu.tr

Atıf Bilgisi:	Yeşilyayla, Şeyma. "Mecazın Vaz'ılığı Problemi: Dil ve Fıkıh Usulü Açısından Bir İnceleme". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 40 (Mart 2025), 287-303. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1615305 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışma, Şeyma Yeşilyayla'nın Prof. Dr. Mehmet Birsin danışmanlığında hazırladığı "Fıkıh Usulünde Dilin Vaz'ı ve İlgili Tartışmaların Fikhî İçtihatlarla Etkisi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	07 Ocak 2025
Kabul Tarihi:	14 Mart 2025
Yayın Tarihi:	28 Mart 2025
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem - En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: Mecazın vaz'ılığı meselesi hem fıkıh usulü hem de dilbilim açısından önemli bir tartışma alanı olup, vaz'ın mahiyeti ve anlam ile ilişkisi temelinde şekillenmektedir. Bu çalışmada, "mecaz, tıpkı hakikat gibi bir vaz' ile mi belirlenmiştir yoksa mecazın anlamı karîneler ve bağlamlar aracılığıyla mı tayin edilir?" sorusuna yanıt aranmıştır. Literatürde, mecaz ile ilgili çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte bu çalışmaların büyük bir kısmı mecazı, doğrudan vaz' bağlamında ele almaktan uzaktır. Bir başka ifadeyle mecazın vaz' perspektifiyle sistematik bir şekilde incelenmesine dair sınırlı bir literatür mevcuttur. Bu eksiklikten hareketle, bu çalışmada mecazın vaz' bağlamındaki konumu detaylı bir şekilde ele alınarak hem fıkıh usulü hem de dilbilim sahasına mütevazı bir katkı sunulması hedeflenmektedir.

Çalışmanın yöntemi, klasik fıkıh usulü kaynaklarında vaz' ve mecaz ilişkisi ile ilgili görüşlerin tespit edilmesi ve bu görüşlerin karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmasıdır. Ayrıca, usulcülerin mecazın hüküm istinbatındaki işlevine dair yaklaşımları değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre, mecazın vaz' olgusuyla ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceği konusunda iki temel görüş ortaya çıkmaktadır: 1. Mecazda vaz' bulunduğunu savunanlar, mecazî anlamların vaz' ile belirlendiğini ileri sürmektedir. 2. Mecazda vaz' bulunmadığını savunanlar ise mecazî anlamların karîneler yoluyla ortaya çıktığını iddia etmektedir.

Netice itibarıyla mecazın vaz' çerçevesinde ele alınması, İslam hukukunda lafız-mâna-hüküm ilişkisine dair tutarlı ve sistematik bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Hususen, hüküm istinbat sürecinde bazı meseleler arasındaki öncelik-sonralık münasebetini izah etme noktasında sağlam bir zemin oluşturarak keyfi yorumların önlenmesine yardımcı bir unsur olmaktadır. Mecaz, her ne kadar vazedildiği mânanın haricinde kullanılan lafzî ifade etse de tercih ve teâruz hâllerinde öncelikli bir konuma sahip olabilmektedir. Bu önceliğin önemli sebeplerinden birisini de mecazın vaz' çerçevesinde mütalaa edilmesi olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle çalışma, İslam hukukunda mecazın vaz' bağlamındaki mevkiini ve hüküm istinbat sürecindeki tesirini tebarüz ettirerek, literatürdeki nazarı bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh Usulü, Dil, Vaz', Hakikat, Mecaz.

The Issue of the Conventionality of Metaphor: An Analysis from the Perspectives of Linguistics and Uşul al-Fiqh

Şeyma Yeşilyayla

<https://orcid.org/0000-0001-6362-8637>

Assist. Prof., Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law, Muş, Türkiye

<https://ror.org/009axq942>

s.yesilyayla@alparslan.edu.tr

Citation:	Yeşilyayla, Şeyma. "The Issue of the Conventionality of Metaphor: An Analysis from the Perspectives of Linguistics and Uşul al-Fiqh". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 40 (March 2025), 287-303. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1615305 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	This study is derived from Şeyma Yeşilyayla's doctoral dissertation titled " <i>The Conventionality of Language in Uşul al-Fiqh and the Impact of Related Discussions on Juristic Interpretations</i> ," supervised by Prof. Dr. Mehmet Birsin.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	07 January 2025
Date of acceptance:	14 March 2025
Date of publication:	28 March 2025
Reviewers:	One Internal & At Least Two External
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: The question of whether metaphor (*majaz*) is subject to linguistic designation (*wad'*) represents a significant area of debate within both *usul al-fiqh* and linguistics, focusing on the nature of *wad'* and its relationship to meaning. This study seeks to address the critical question: "Is metaphor determined through a specific *wad'*, similar to literal meanings (*haqiqah*), or is its meaning established through other elements, such as contextual indicators (*qarain*)?" Although various studies on metaphor (*majaz*) exist in the literature, most do not examine it directly within the framework of linguistic designation (*wad'*), leaving a gap in the literature. To address this, the present study investigates the position of metaphor within the context of *wad'*, aiming to offer a modest contribution to both Islamic legal theory (*usul al-fiqh*) and linguistics.

The methodology involves examining classical *usul al-fiqh* sources to identify various views on the relationship between *wad'* and metaphor, followed by a comparative analysis of these perspectives. Additionally, the study evaluates the role of metaphor in the process of legal derivation (*istinbat*) as addressed by jurists (*usuliyyun*).

The findings reveal two primary perspectives regarding the relationship between metaphor and *wad'*: 1. Those who argue that metaphor is determined by *wad'*, asserting that metaphorical meanings are established through a generic (*naw'i*) *wad'*, that creates a relational connection between literal and metaphorical meanings. 2. Those who contend that metaphorical meanings are derived exclusively through contextual indicators (*qarain*), rejecting the application of *wad'* in metaphor.

In conclusion, analyzing metaphor (*majaz*) within the framework of linguistic designation (*wad'*) provides a coherent perspective on the relationship between expression, meaning, and rulings in Islamic law. It establishes a firm foundation for clarifying the sequence and prioritization of issues in legal derivation (*istinbat*), thereby safeguarding against arbitrary interpretations. Although metaphor involves the use of a term outside its designated meaning, it may assume precedence in cases of preference (*tarjih*) and conflict (*ta'arud*), a precedence that may be attributed to its consideration within the framework of *wad'*. This study highlights the status of metaphor in relation to *wad'* and its influence on the process of legal derivation, addressing an important theoretical gap in the literature on Islamic law.

Keywords: Islamic Law, Usul al-Fiqh, Language, Wad', Haqiqah, Metaphor.

Giriş

İslam ilim geleneğinin temel yapı taşlarından biri olan fıkıh usulü, lafız ve mânâ ilişkisini derinlemesine inceleyen disiplinlerden biridir. Bu inceleme, özellikle lafız-mânâ-hüküm ekseninde gerçekleşmekte ve hüküm istinbat sürecinde dilin rolünü aydınlatmaktadır. Lafız ile mânâ arasındaki ilişkinin temelinde “vaz” olgusu yatmaktadır. Vaz’, genel anlamda bir lafzın belirli bir mânâ için tayin edilmesi şeklinde tanımlanabilir. Daha dar bir anlamda ise vaz’, lafzın doğrudan ve bizzat (bi-nefsihî) bir mânâya delâlet etmesi amacıyla tayin edilmesi olarak ifade edilebilir.^[1]

Vaz’ın geniş tanımına göre tüm lafız türleri, mânalarına vaz’ aracılığıyla delâlet etmektedir. Fakat dar tanımına göre sadece hakikat türü lafızlar, karinesiz olarak bizzat mânalarına delâlet edebilmektedir. Bu bağlamda mecaz türü lafızlar, vaz’ tanımının dışında kalmaktadır. Bu bakış açısı, ağırlıklı olarak dilcilerin benimsediği bir bakış açısıdır.

Usul literatüründe lafzın vazedildiği mânâda kullanılıp kullanılmadığı bakımından yapılan sınıflandırmada hakikat ve mecaz konuları merkezi bir konuma sahiptir. Usul âlimleri, lafızların hükümlere delâlet etme şekli üzerinde yoğunlaşarak tüm lafızların, belirli bir anlamı ifade etmek üzere vazedildiğini savunmuşlardır. Bu kapsamda mecaz da bu genel ilke dahilinde değerlendirilmiştir. Mecaz, bir lafzın, aralarındaki belirli bir alaka sebebiyle vazedildiği hakikî manasın dışında başka bir anlamda kullanılmasını ifade etmektedir. Lafzın hakikî mânâsı dışında mecazî bir anlamda kullanılması, usul âlimleri nezdinde mecazı, vaz’ kapsamının dışında bırakmamaktadır. Çünkü lafzın ilk vazedildiği hakikî mânâsı ile mecazî mânâsı arasında bulunan alaka, vaz’ anlamdan tamamen bir kopuş yaşanmasının önünde bir engeldir.

Dilbilimciler ile usul âlimleri arasındaki temel ayırım, dilin incelenme amacındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Usul âlimleri, öncelikli olarak lafızların şer’î hükümlere delâlet etme işlevi üzerinde yoğunlaşarak lafızların mânalarının, isti’mâl (kullanım) bağlamı ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu ve bu bağlamın şer’î hükümlerin belirlenmesinde etkili bir rol oynadığını savunmaktadır. Bu çalışmada, fıkıh usulünde mecazın vaz’lığı meselesi ele alınacaktır. Bu amaçla öncelikle vaz’ ve mecaz kavramları tanımlanacak, ardından vaz’ın bazı kısımları ele alınarak mecazın vaz’ bağlamındaki konumu kapsamlı bir şekilde ortaya konulacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Araştırmanın ilk bölümünde vaz’ ilminin temel kavramlarından olan şahsî ve nev’î vaz’ türleri ile mecaz arasındaki ilişkiler incelenerek konunun kuramsal altyapısı ortaya konulmuştur.

1.1. Lafzın Mânaya Tayini: Vaz’

Vaz’ kavramı sözlükte “bir şeyi bir yere koymak” anlamına gelen fiilden türemiş olup “bir şeyin ilki bilindiğinde, ikincisinin de anlaşılacağı şekilde bir başka şeye tahsis edilmesi”^[2] şeklinde tanımlanır. Bu tanım, vaz’ unsurunun yalnızca lafızlarla sınırlı olmayıp lafız dışı unsurlarda da gerçekleşebileceğini göstermektedir. Dar anlamda vaz’ ise “lafzın kendi başına bir mânâ için tayin edilmesi”^[3] olarak ifade edilir. Burada “kendi başına” kaydı, mecâz ve kinâye gibi türleri, vaz’ın dışında bırakmaktadır. Zira bu tür lafızlar, mânalarını doğrudan değil, dolaylı olarak ortaya koymaktadır.^[4]

[1] bk. Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürçânî, *et-Ta’rifât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî (Kahire: Darü'l-Fazîle, 2004), 211; İbrahim b. Halil el-Eginî, *Metn fi'l-vaz' (Mecmûatü'l-vaz' içinde)* (İstanbul: Safâ ve Enver Matbaası, 1311), 73.

[2] Cürçânî, *et-Ta’rifât*, 211; Alâuddîn Ali Kuşçu, *Unkûdû'z-zevâhir fi's-sarf*, thk. Ahmed Afîfî (Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Misriyye, 2001), 170; Eginî, *Metn fi'l-vaz'*, 73.

[3] İsmâüddîn İbrahim b. Muhammed el-İsferâyînî, *Şerhü'r-Risâleti'l-vaz'iyye* (b.y.: y.y., ts.), 9; Eginî, *Metn fi'l-vaz'*, 73.

[4] bk. Ebû Yakub Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, ed. Nuaym Zerkûr (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 357-358.

Vaz' üç temel unsurdan oluşur: vâzî', mevzû' ve mevzû' leh. Vâzî', dili kuran ve lafızları belirli mânalara tayin eden kişidir. Mevzû', vaz'ın konusunu teşkil eden lafızlar, mevzû' leh ise lafızla ilişkilendirilen mânadır. Bu çerçevede vaz' sayesinde haricî bir varlık olan lafız ile zihinsel bir varlık olan mâna arasında bir bağ kurulur.^[5] Böylece lafız, mânanın işareti haline gelir. Vaz', lafız ile mâna arasındaki iradî ilişkiyi temsil ettiği için hem lafza hem de mânaya taalluk eder. Bu ilişki delâletin temelini oluşturur. Delâlet, vaz' nispeti sonucunda ortaya çıkan bir niteliktir ve kelime mündemiçtir. Bu nitelik sayesinde vaz'ı bilen bir kişi, bir lafızla karşılaştığında onun hangi mânayı ifade ettiğini kavrar.^[6] Lafız ile anlam arasındaki bu bağı temsil eden delâlet, "lafzî-vaz'î delâlet" olarak adlandırılır ve dilin en temel delâlet şeklidir.^[7] Bu nedenle dilin işleyişini ve unsurlarını anlamak için vaz'î delâletin türlerini incelemek son derece önemlidir.

Vaz' ile delâlet arasındaki fark, taraflarının farklı olmasından kaynaklanır. Vaz'ın tarafları lafız ve mâna iken, delâlette taraflar kelime ve mânadır. Bu ayrım, lafzın ancak belirli bir anlama tahsis edilmesiyle "kelime" haline geldiğini ortaya koyar.^[8] Örneğin "ağaç" lafzı, "bitki türü" anlamına karşılık vazedildiğinde kelime hüviyeti kazanır. Bunun yanında anlam ifade etmeyen lafızlar da mevcuttur. Dolayısıyla lafız ve kelime arasında umum-husus mutlak ilişkisi bulunur; her kelime bir lafızdır, fakat her lafız kelime değildir. Bu bağlamda vaz' ile delâlet arasında ise bir sebep-sonuç ilişkisi olduğu söylenebilir.^[9]

Son olarak vaz'ın şahsî ve nev'î kısımlara ayrılması, özellikle mecazın işleyişini anlamak açısından önemlidir. Lafızların şahıs veya tür olarak mülâhaza edilmesi, kelimelerin madde (harfler) ve suret (şekil) ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmesini gerektirir. Kelimelerin anlamları, yalnızca harflerden değil, harflerin bir araya geliş biçiminden de kaynaklanır. Böylece aynı maddeden oluşan fakat farklı suretlere sahip olan lafızlar farklı anlamlar kazanır.^[10]

1.1.1. Şahsî Vaz'

Şahsî vaz', "lafzın, kendi özel maddesiyle mülâhaza edilip âm veya has bir anlam için tahsis edilmesi"^[11] şeklinde tanımlanır. Bu süreçte lafız, bireysel olarak ele alınır ve hem genel hem de özel anlamlar taşıyabilir. Örneğin, "insan" kelimesi genel bir mâna için, "Ali" gibi özel isimler ise belirli bir bireyi ifade etmek üzere vazedilir. Şahsî vaz' ile mânanın hususiliği arasında zorunlu bir ilişki bulunmadığı gibi mânanın umumiliğini engelleyen bir durum da yoktur.^[12]

Bu süreçte vâzî', anlamları önce zihninde tasavvur eder ve her bir mânaya uygun farklı bir lafız belirler. Örneğin "شجر/ ağaç" ve "حجر/ taş" kelimeleri, küllî mânalar ifade ederken harf dizilimlerindeki farklılık nedeniyle anlamları ayırır. Bu farklılık, vâzî'nin her bir mânaya özgü bir lafız seçimi yapmasından kaynaklanır.^[13]

[5] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris el-Karâfi, *Nefâisü'l-usûl fi şerhi'l-Mahsûl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1995), 2/799; Sadüddîn Mesud b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'Ulûm*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 511; Şemsüddîn el-Halebî İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 1/131.

[6] Abdullah Yıldırım, *Ali Kuşçu ve Unkûdü'z-Zevâhir* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024), 132-133.

[7] Ömer Türker, *Seyyid Şerif Cürcanî'nin Tevil Anlayışı: Yorumun Metafizik, Mantıkî ve Dilbilimsel Temelleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 138; Yıldırım, *Ali Kuşçu*, 133.

[8] Yıldırım, *Ali Kuşçu*, 106.

[9] Yıldırım, *Ali Kuşçu*, 106.

[10] Abdullah Yıldırım, "Vaz' İlmi", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 489.

[11] Yusuf ed-Dicvî, *Hülâsatu ilmi'l-vaz'* (Mısır: Mektebetü'l-Kahire, 1920), 4; Abdülhamîd Anter, *İlmü'l-vaz'* (Kuveyt: Merkezi'r-Râsîhûn, 2017), 30.

[12] Muhammed Rahmî, *el-Ucâletü'r-Rahmiye (Mecmûatü'l-vaz' içinde)* (İstanbul: Safâ ve Enver Matbaası, 1311), 32.

[13] Yıldırım, "Vaz' İlmi", 489.

1.1.2. Nev'î Vaz'

Nev'î vaz', fiil ve müştak isimler, mürekkeb lafızlar ve cümlelerin, küllî bir kural çerçevesinde belirli bir mâna için tahsis edildiği vaz' türüdür.^[14] Şahsî vaz'dan farklı olarak nev'î vaz' esnasında lafızlar genel bir durum çerçevesinde mülâhaza edilir.^[15] Bu süreçte lafızların türleri, küllî bir kural vasıtasıyla somut ve ortak bir mânaya bağlanır. Örneğin ism-i fâil için “فاعل/fâil kalıbındaki her müştak lafız, bir zât, bu zâtla kâim veya ondan sâdir olan hades ve zâta yapılan nispeti anlamına tahsis edilmiştir.” Bu gibi küllî kâideler, aynı forma sahip lafızlar arasında anlam ortaklığı tesis eder.^[16]

Nev'î vaz', dilin kurucusunun “Şu niteliklere sahip bütün lafızları şu anlama tayin ediyorum.” şeklindeki küllî bir tasarrufuna dayanır.^[17] Bu süreçte vâzî, lafızları ve mânaları genel bir kural çerçevesinde ilişkilendirerek tek seferde tahsis eder.^[18] Dilde anlamını sûretiyle ifade eden lafızlar, bu kapsamda değerlendirilir.^[19] Nev'î vaz', şahsî vaz'dan hem sayı hem de hüküm bakımından daha geniştir. Özellikle dinî hükümlerin belirlendiği emir ve nehiyeler (“emir, vücûb ifade eder.” ve “nehiy, tahrim ifade eder.” gibi), büyük ölçüde nev'î vaz' kapsamına girmektedir.^[20] Bu nedenle usul eserlerinde nev'î vaz' kapsamında değerlendirilen özellikle emir ve nehiy gibi şer'î hüküm ifade eden lafızlar üzerine detaylı açıklamalara yer verilmiş, bu konularda çeşitli çalışmalar yapılmış ve şer'î naslar bu çerçevede incelenmiştir.

1.2. Lafzın Vazedildiği Mâna Dışında Kullanımı: Mecaz

Mecaz, fıkıh usulü ve Arap dili çalışmalarında nasların anlaşılması, hüküm çıkarılması ve irade beyanlarının yorumlanmasında temel bir öneme sahiptir. Bu nedenle klasik usul metinlerinde genellikle elfâz bahislerinde incelenmiştir. Fukaha usulünde mecaz bahsi, özellikle erken dönem sonrasında, isti'mâl açısından yapılan hakikat ve mecaz taksiminin bir parçası olarak incelenirken,^[21] mütekkellimûn usulünde ise mantûk ve mefhûm şeklindeki ikili bir ayrıma tabi tutulmakta; hakikat ve mecaz, mantûk başlığı altında değerlendirilmiştir.^[22]

Bu çalışmada mecazın vaz'îliğini anlamak amacıyla seçilmiş bazı önde gelen usulcülerin mecaz tanımları ele alınacak ve bu bağlamda farklı yaklaşımlar ortaya konulacaktır. Ebû Bekr el-Cessâs (öl. 370/981) mecazı, “lafzın dilde asıl olarak konulduğu hakikat anlamını aşan şey”^[23] olarak tanımlamış; hakikat-mecaz ayrımını “aşma (يجوز)” kavramıyla ilişkilendirmiştir. Ebû Zeyd ed-Debûsî

[14] Dicvî, *Hülâsatu ilmi'l-vaz'*, 4; Anter, *İlmü'l-vaz*, 31.

[15] Eginî, *Metn fi'l-vaz'*, 75.

[16] Anter, *İlmü'l-vaz*, 31.

[17] Yıldırım, “Vaz' İlmi”, 493.

[18] Ali Kuşçu, *Unkûd*, 171-172; Mevlâna Abdürrahim, *Şerhu Unkûdi'z-Zevâhir*, ts., 45; Eginî, *Metn fi'l-vaz'*, 75; Dicvî, *Hülâsatu ilmi'l-vaz'*, 4-5.

[19] Ali Kuşçu, *Unkûd*, 171-172; Eginî, *Metn fi'l-vaz'*, 75-78; Dicvî, *Hülâsatu ilmi'l-vaz'*, 6.

[20] İbrahim Özdemir, “Bir Dil Bilimi Olarak Vaz' İlmi ve Tarihsel Gelişimi”, *İslam'da Medeniyet Bilimleri Tarihi* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021), 326.

[21] bk. Ebû Zeyd b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 119; Abdulaziz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an usûli'l-fikh*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/46; Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî es-Sadrüşşerîa, *et-Tenkîh fi usûli'l-fikh (Şerhu't-Telvîh içinde)*, thk. Zekeriya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 1/132; Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî es-Sadrüşşerîa, *et-Tavdîh li metni't-Tenkîh fi usûli'l-fikh (Şerhu't-Telvîh ile)*, thk. Zekeriya Umeyrât (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 1/132; Abdullatif İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr fi usûli'l-fikh (Rehâvî-Azmîzâde ve Envâru'l-Halak Haşiyesi ile)*, thk. İlyas Kaplan (İstanbul: Şirketü Dâru'l-İrşâd, 2014), 1/156-157.

[22] bk. Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkillânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Seyyid Osman (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 192; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar (Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2012), 1/23; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 1/97-98; Seyfüddin Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrezzak 'Affî (Riyad: Darü's-Sami'î, 2003), 1/47-48.

[23] (هو ما يجوز به الموضوع الذي هو حقيقة له في الأصل) Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. 'Uceyl Casim en-Neşemî (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 1994), 1/361.

(öl. 430/1039) mecazı, “vazedildiği mânanın dışında başka bir anlam kastedilen şey” olarak tarif ederken “irade” kavramına vurgu yapmıştır.^[24] Şemsüleimme es-Serahsî (öl. 483/1090[?]) mecazı, “kendisi için vazedilen şeyin dışında başka bir şey için ödünç alınan tüm lafızların ismi” şeklinde tarif etmiş^[25] ve mecazı “istiâre” metaforuyla açıklamıştır. Bu tanımlarda mecazın, lafzın asıl anlamı dışında kullanımı öne çıkarken “alaka” ve “karine” unsurları açıkça belirtilmemiş, ancak ilgili bağlamlarda dolaylı olarak işlenmiştir.^[26]

Ebü'l-Hüseyin el-Basrî (öl. 436/1044) mecazı “karşılıklı konuşmanın gerçekleştiği asıl ortak iletişim dilindeki anlamın dışında uylaşımın bulunduğu bir anlam ifade eden şey”^[27] şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımda “ortak iletişim dili” kaydı dikkat çekmekte; lugavî, şer’î ve örfî hakikatleri tanım kapsamına almaktadır.^[28] Basrî’ye göre mecaz, keyfî bir kullanım değil, ortak bir iletişim temeline dayanır. Fahreddin-er-Râzî (öl. 606/1210), Basrî’nin tanımını “alaka” kaydını ekleyerek geliştirmiş ve mecazı “aralarındaki alakadan dolayı karşılıklı konuşmanın gerçekleştiği asıl ortak iletişim dilindeki anlamın dışında uylaşımın bulunduğu bir anlam” olarak yeniden tanımlamıştır. Râzî, “alaka” kaydının eksikliğinin mecazı, yeni bir vaz’ haline getirebileceğini savunmuş; “ortak iletişim dili” kaydının ise mecazın vaz’a dayandığını kabul edenler tarafından geçerli olduğunu, aksi görüşte olanlar içinse tanımdan çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir.^[29] Sonuç olarak usulcüler arasındaki mecaz tanımları, genel itibariyle lafzın hakikat anlamı dışında bir kullanıma işaret ederken tanımlarda vurgulanan kavramlar farklılık gösterebilmekte; bu farklılıklar, mecazın detaylı incelenmesini gerekli kılmaktadır.

2. Mecazın Vaz’iliği Problemi

Vaz’ın, “lafzın kendi başına (bi-nefsihî) bir mâna için tayin edilmesi” şeklinde dar tanımlara indirgenmesi, lafızların mecazi anlamlara delâlet etmesi noktasında ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Bu tanımda yer alan “kendi başına” kaydı, mecazın özünde yer alan “asıl anlamının dışında kullanılması” durumunu açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu dar tanıma göre bir lafız yalnızca asıl mânasına delâlet edebilir. “Kendi başına” ifadesi ise lafzın başka bir anlam taşımamasını mümkün kılmamaktadır. Bu durum, mecazın dildeki çok yönlülüğünü ve işlevselliğini göz ardı ederek dildeki anlam karmaşıklığını ve çok katmanlılığını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Buna mukabil, vaz’ın mutlak anlamda “lafzın mânaya tayini” şeklinde daha geniş bir tanımla ele alınması, mecaz türü lafızların da mânalarına nev’î vaz’ yoluyla delâlet etmesine imkân tanımaktadır. Bu kapsamlı yaklaşım, mecazın dildeki işleyişini ve anlam kaymasını daha isabetli bir şekilde izah edebilmektedir.

Bu çalışmada ilk etapta Arap dilbiliminde mecazın vaz’î olup olmadığına dair farklı bakış açıları ve bu bakış açılarının dayandığı temel esaslar ele alınacaktır.

2.1. Dilbiliminde Mecazın Vaz’iliği Meselesi

Mecazların vaz’a dahil olup olmadığı meselesi, dil biliminde önemli bir tartışma konusudur. Bu bağlamda lafızların kendi başlarına yani herhangi bir karine olmaksızın anlam ifade etmesini şart koşan görüş, mecazların aslî olarak vazedilmediği anlayışına işaret eder. Çünkü mecazda

[24] Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, 119.

[25] (اسم لكل لفظ هو مستعار لشيء غير ما وضع له) Ebû Bekir Şemsül-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, thk. Ebu’l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005), 1/170.

[26] bk. Serahsî, *el-Usûl*, 1/178, 191-194.

[27] Ebü’l-Hüseyin Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Basrî, *el-Mu’temed fi usûli’l-fikh*, nşr. Halil el-Meys (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005), 1/11.

[28] Râzî, *el-Mahsûl*, 1/98.

[29] Râzî, *el-Mahsûl*, 1/98.

lafzın anlam ifade etmesi, mutlaka bir karineye bağlıdır.^[30] Ancak bazı dil âlimleri, vaz' tanımına "bi-nefsihî" kaydını dâhil etmeyerek mecazlarda da bir tür vaz' bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe göre lafız, karine yoluyla mânaya delâlet ettiğinden, mecazlarda da bir tür vaz'ın varlığından söz edilebilir. Bu anlayış, mecazların hakiki anlamlarının ardından ikinci bir vaz' ile meydana geldiğini savunmaktadır.^[31]

Bu mesele, özellikle Sa'düddîn et-Teftâzânî (öl. 792/1390) ve Seyyid Şerif el-Cürcânî (öl. 816/1413) gibi âlimler arasında yoğun tartışmalara yol açmıştır. Her iki âlim de mecazlarda şahsî vaz'ın olmadığı noktasında hemfikir olmakla birlikte nev'î vaz' konusunda ihtilaf etmişlerdir.^[32] Bu tartışma *Miftahu'l-ulûm* ve *el-Mutavvel* gibi dil bilimine dair eserlerde ya da *et-Telvih* gibi fıkıh usulü eserlerinde geniş bir şekilde ele alınmıştır.^[33]

Teftâzânî, mecazda vaz'ın varlığını savunarak nev'î vaz'ı iki kategoriye ayırır. Birinci türde, lafız bir kural aracılığıyla doğrudan anlama delâlet eder ve bu tür vaz', şahsî vaz' gibi hakikat başlığı altında değerlendirilir. Tesniye, cem', ism-i tasğîr, ism-i mensûb, fiiller, türemiş isimler ve mürekkebler gibi lafızlar bu kapsamda ele alınır. İkinci tür nev'î vaz' ise lafzın bir karine yardımıyla hakiki anlamından farklı bir mânaya delâlet etmesiyle gerçekleşir. Bu durumda, mecazi anlam, karinenin etkisiyle ortaya çıkar.^[34]

Teftâzânî'ye göre bir lafzın mecazi anlam taşımaya için vaz'ın varlığı şarttır. Ancak muhatabın bu vaz'ı bilmesi gerekmez; mecazi anlam, karinenin anlaşılmasıyla ortaya çıkar. Örneğin "Hamamda bir aslan gördüm." cümlesinde "aslan" lafzı, önce şahsî vaz' ile hakikî anlamında "yırtıcı hayvan" olarak vazedilmiş, ardından nev'î vaz' ile mecazî anlamında "cesur adam" olarak vazedilmiştir.^[35] Lafzın mecazî anlamına delâleti, hakiki mânayı engelleyen karine sayesinde gerçekleşir.^[36]

Teftâzânî, *el-Mutavvel* ve *et-Telvih* eserlerinde mecazların vaz' tanımına dahil edilmemesi meselesini farklı gerekçelerle açıklar. *el-Mutavvel*'de bu durum, "bi-nefsihî" kaydıyla izah edilir. Bu yaklaşıma göre mecazlar anlamlarını doğrudan ifade etmedikleri için vaz' kapsamında değerlendirilemezler.^[37] Buna karşılık *et-Telvih*'te mecazların vaz' tanımının dışında kalmasının asıl nedeninin "bi-nefsihî" kaydı değil, mecazî mânanın delâlet amacıyla tayin edilmemesi olduğu belirtilir.^[38] Bu iki yaklaşım arasında bir çelişki olduğu düşünülse de Teftâzânî'nin *et-Telvih*'teki ifadelerinin şahsi görüşünü, *el-Mutavvel*'deki ifadelerinin ise Kazvî'nin görüşlerinin şerhinden ibaret olduğunu savunmak, bu çelişkiyi gidermeye yardımcı olabilir. Ayrıca bu sorunun "delâlet" kavramından kaynaklandığı da ifade edilebilir.^[39]

Lafzın mecazi anlamlara delâleti, iki temel türde açıklanabilir. İlk tür, "aslü'd-delâle"dir. Bu türde lafzın mecazi anlamının anlaşılmasında karine yeterlidir ve lafzın bu anlam için tayin edilmesine gerek kalmaz. Buna "tayin gerektirmeyen delâlet" de denir. İkinci tür ise ifade ve istifade açısından "muteber olan delâlet"tir. Burada mecazi anlamın anlaşılabilmesi için tayin şarttır ve

[30] Sekkâkî, *Miftâh*, 358.

[31] Ali Kuşçu, *Unkûd*, 170.

[32] Sadüddîn Mesud b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvih ala't-Tavdîh*, thk. Zekeriya Umeyrât (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/76, 161; Seyyid Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *el-Hâşiye ale'l-Mutavvel*, nşr. Reşid A'razî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007), 379; Abdullah Efendi Mestçizâde, *İhtilafü's-Seyyid ve's-Sa'düddîn* (İstanbul: Mektebetü'l-Harbiye Matbaası, 1278), 9.

[33] Sekkâkî, *Miftâh*, 358-362; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 568-570; Teftâzânî, *Şerhu't-Telvih*, 1/76, 177; Cürcânî, *el-Hâşiye ale'l-Mutavvel*, 379.

[34] Teftâzânî, *Şerhu't-Telvih*, 1/76.

[35] Mevlâna Abdürrahim, *Şerhu Unkûdi'z-Zevâhir*, 48.

[36] Teftâzânî, *Şerhu't-Telvih*, 1/76.

[37] Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 568.

[38] Teftâzânî, *Şerhu't-Telvih*, 1/76; Mevlâna Abdürrahim, *Şerhu Unkûdi'z-Zevâhir*, 41.

[39] Yıldırım, *Ali Kuşçu*, 152-153.

bu durum, vaz' tanımında geçen delâleti ifade eder.^[40] *et-Telvîh*'te yer alan "lafzın mecazî anlama tayini, delâlet maksadıyla değildir." ifadesi, "aslü'd-delâle"ye işaret etmektedir; çünkü bu delâlet türü, tayine ihtiyaç duymadan gerçekleşir. Ancak burada "muteber delâlet" kastedilmiş olsaydı "bi-nefsihî" kaydının zikredilmesi gereksiz olurdu. Zira muteber delâlet, doğası gereği tayine dayanır ve "bi-nefsihî" bir delâlet niteliği taşır. *el-Mutavvel*'deki ifadeler mecazi anlamların muteber delâletini sağlamak için tayinin gerektiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak, bu tayinin muteber delâlet için yeterli olmadığı ve bir karineye ihtiyaç duyduğu da vurgulanmalıdır.^[41] Dolayısıyla Teftâzânî, lafızların mecazi anlamlara delâlet etmek üzere tayin edildiğini savunmakla birlikte bu delâletin ancak karine aracılığıyla gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Teftâzânî'nin lafızların mecazi anlamlara delâlet etmediği yönündeki görüşü, daha çok aslü'd-delâle için geçerlidir.^[42] Vaz'ın tanımlarında geçen "delâlet etmek üzere" ifadesi ise ifade ve istifade açısından "muteber olan delâlet"i ifade eder. Mecazlarda bu muteber delâletin sağlanabilmesi karineye bağlıdır. Bu nedenle mecazın ikinci anlamıyla vaz'a dahil edilmesi mutlaka bir tayini gerektirir; fakat bu tayin karine yoluyla gerçekleşir.^[43]

Bazı dil bilginleri, mecazi anlamın delâletine dair farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Vaz'ın özel anlamı, lafzın doğrudan asıl anlamına "bi-nefsihî" delâlet etmesidir. Mecazlarda ise lafzın doğrudan mecazi anlam için vazedildiğini iddia etmek doğru değildir. Bu görüş, Seyyid Şerif el-Cürçânî tarafından savunulmuştur. Ona göre mecazlarda şahsî veya nev'î bir vaz'dan söz etmek mümkün değildir.^[44]

Teftâzânî'nin vaz' kavramını iki farklı anlamda kullandığı görülmektedir. Mecazlarda vaz' bulunduğu dair görüşü, genel anlamdaki vaz'la; bulunmadığına dair görüşü ise özel anlamdaki vaz'la ilgilidir.^[45] Hakikat ve mecaz tanımında dikkate aldığı vaz' türü, şahsî ve birinci tür nev'î vaz' olup "bi-nefsihî" kaydıyla tanımlanır. Buna karşın mecazlarda gerçekleşen vaz', lafzın mânaya doğrudan değil, alakaya dayalı olarak delâlet ettiği bir süreci ifade eder. Teftâzânî'nin geniş vaz' tanımı, karine aracılığıyla ya da karine olmaksızın gerçekleşen delâletleri de kapsayacak şekilde ele alınabilir. Bu bakımdan hakikat gibi mecaz da vaz' olgusuna dayalı bir ilişki tesis eder.^[46]

Cürçânî'ye göre lafızlar, mânalarını doğrudan ifade etmek üzere vazedilmiştir. Bu durumda vaz', kullanım öncesi bir aşamayı (nahvî/mantıkî seviye) ifade ederken, mecaz ise "belâğî/pragmatik seviye"de ortaya çıkmaktadır. Nitekim "Hamamda bir aslan gördüm." ifadesinde "aslan" lafzı, hakiki anlamıyla "yırtıcı hayvan"ı ifade etmekle birlikte "hamam" karinesi, bu mânayı, ikinci bir anlama (cesur adam) yönlendirmektedir. Burada iki katmanlı bir delâlet söz konusudur: Öncelikle "aslan" lafzı, hakikî anlamına delâlet etmekte, ancak karîne-i mânia sebebiyle bu delâlet, mecazî bir anlama intikal etmektedir. Abdülkâhir el-Cürçânî (öl. 471/1078-79) bu süreci, "anlamın anlamı" (ma'ne'l-mâna) kavramıyla ifade etmiş ve mecazın vaz' ve tayinle doğrudan bağlantısının olmadığını savunmuştur.^[47] Buraya kadar yapılan açıklamalar ışığında mecazi anlama delâlet eden şey, lafzın ilk anlamıdır. Ancak bu, mecazi anlamın anlaşılması hususundaki sorunu tam olarak çözüme kavuşturmaz. Çünkü mecazi anlama delâlet eden şeyin lafız olmadığını söylemek, "aslan" lafzının hakiki anlamının, "cesur adam" mânasına nasıl intikal ettiğini açıklamada yetersiz kalmaktadır.^[48]

[40] Mevlâna Abdürrahim, *Şerhu Unkûdi'z-Zevâhir*, 42.

[41] Yıldırım, *Ali Kuşçu*, 153.

[42] Mevlâna Abdürrahim, *Şerhu Unkûdi'z-Zevâhir*, 41-42.

[43] Mevlâna Abdürrahim, *Şerhu Unkûdi'z-Zevâhir*, 42, 49.

[44] Mevlâna Abdürrahim, *Şerhu Unkûdi'z-Zevâhir*, 42.

[45] Mevlâna Abdürrahim, *Şerhu Unkûdi'z-Zevâhir*, 42.

[46] Yıldırım, "Vaz' İlmi", 499.

[47] Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed Cürçânî, *Delâilü'l-İ'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Kahire: Matbaatü'l-Hancî, 1984), 262-263; Yıldırım, *Ali Kuşçu*, 155-156.

[48] Yıldırım, *Ali Kuşçu*, 156.

Lafzın mânaya ulaşmadaki rolü, vaz' olgusu üzerinden anlam kazanır. Ancak mânaların herhangi bir şeyi doğrudan gösterme amacıyla vazedildiğini söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla birinci anlamın ikinci anlama delâleti, vaz' olgusundan değil aklî bir süreçten kaynaklanır. Bu bağlamda mecazda ikinci anlama geçiş, vaz'dan ziyade aklî bir süreçle bağlantılıdır. "Cesaret" anlamı, aslanın vasıflarında bulunduğu için herkes tarafından bilinen bir durumdur. "Aslan" lafzı, hakiki anlamda kullanılmadığında, bu lafızla doğrudan gerçek anlamın kastedilmediği anlaşılır. Zira "cesur adam", cesaret yönünden aslana benzeyen bir nitelik taşıyır. Bu benzerlik, vaz'î bir nedenden değil, varlıkların ontolojik niteliklerinden kaynaklanır. Böylece mecazi delâlet, lafızdan değil, lafzın taşıdığı hakiki anlamın çağrıştırdığı alakadan kaynaklanır.^[49]

2.2. Fıkıh Usulünde Mecazın Vaz'îliği Meselesi

Usul âlimlerinin bakış açısı, lafızları mânalarına ve özellikle de hükümlere delâlet etme şekline odaklanmaktadır. Bu anlayışa göre tüm lafızlar, anlamlarına vaz' yoluyla delâlet eder; mecaz da bu bağlamda istisna teşkil etmez. Mecaz, bir lafzın asıl anlamından farklı bir anlamı ifade etme durumudur ve usulcülere göre mecaz da kendi mânasına vaz' yoluyla delâlet eder.

Diğer yandan dilbilimcilerin mecaza dair yaklaşımlarında farklılık olduğu yukarıda zikredildi. Onlara göre mecazda vaz'dan bahsetmek mümkün değildir. Zira mecazda lafzın anlamına delâleti, karine aracılığıyla gerçekleşmektedir. Dilbilimciler ile usulcüler arasındaki bu görüş ayrılığı, iki disiplinin farklı bakış açılarıyla temellendirilebilir. Usul âlimleri, lafızları, şer'î hükümlere delâlet etme zaviyesinden incelemektedirler. Bu itibarla lafızların anlamlarının hem vaz' hem de kullanım bağlamı ile güçlü bir irtibat içerisinde olduğunu kabul etmektedirler. Zira lafızlara dair anlam türleri, şer'î hükümlerin tespiti ve istinbatında önemli bir rol oynamaktadır.^[50]

2.2.1. Mecazda Vaz'ın Varlığını Kabul Edenler

Hanefî usulcülerden Semerkandî (öl. 539/1144) *Mizânü'l-usûl* adlı eserinde mecazların vaz'ını "hakikat ve mecazın hükümlerinin beyânı" başlığı altında ele almakta ve mecazın hakikat gibi vaz'î olup olmadığına dair farklı görüşlere yer vermektedir.^[51] Bu görüşlerden birine göre mecazın bilinmesi, doğrudan mecâzî lafızlara değil, dilcilerin vaz'ına dayanmaktadır. Zira dilciler, hakikatin vaz'ı içinde mecazı vazetmelerine imkân tanıyan bir zenginliğe sahiptir.^[52]

Lâmişî (öl. VI./XII. yüzyılın ilk yarısı) ise *Usûl* isimli eserinde mecazın hakikat gibi vazedildiğini savunan bir görüşü ele alarak tartışmaktadır. Ona göre mecaz, dil ehli tarafından vazedilmiş bir dil olgusu olup kelâmın iki türünden biridir. Ancak mecazın vaz'ı, hakikatin aslî vaz'ından farklı olarak tali bir vaz'dır.^[53] Lâmişî, mecazın vaz'ı ile ilgili karşıt görüşlere de yer vererek mecazın vaz'ının, hakikatin vaz'ı gibi bir nitelik taşımadığını savunan yaklaşımları aktarır. Zira eğer mecaz, lafızların aslî vaz'ı gibi olsaydı bu hakikat olurdu. Çünkü hakikat, dilin kurucusu tarafından doğrudan vazedilen mânadır. ettiği şeydir. Bu çerçevede mecazların bilinmesinin yönteminin vaz'a değil, kullanım alanlarının mülâhaza edilmesine dayandığını savunan bir görüşe de dikkat çekmektedir.^[54]

Mecazın vaz'îliği meselesi üzerine değerlendirme yapan usulcülerden biri de Tâceddin es-Sübkî'dir (öl. 771/1370). Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) mecaz tanımındaki^[55] "في معنى غير موضوع له"

[49] Cürçânî, *Delâilü'l-İcâz*, 262-263.

[50] Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi* (İstanbul: İsam Yayınları, 2017), 167-168.

[51] Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdülberri (Katar: Matâbi'u'd-Devha'l-Hadise, 1984), 382.

[52] Semerkandî, *Mizân*, 383.

[53] Ebû's-Senâ Mahmûd b. Zeyd el-Lâmişî, *Usûlü'l-Fıkıh*, thk. Abdülmecîd et-Türkî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1995), 43-44.

[54] Lâmişî, *Usûl*, 44.

[55] اللفظ المستعمل في معنى غير موضوع له، يناسب المصطلح /vazedildiği mâna dışında ıstılahaya uygun olarak kullanılan lafız). Nâsıruddin Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Minhâcû'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008), 91.

ifadesinin mecazın vazedilmediğini ima ettiğini belirtir ve tanıma “بوضع أول” kaydının eklenmesi gerektiğini ifade eder. Sübkî, mecazın hakikat gibi vazedilmediğini, ancak aslî vaz’ ile mecazî anlam arasında özel bir bağın bulunması gerektiğini vurgular. Zira bu bağ, ancak aslî vaz’ın sabit olmasından sonra ortaya çıkabilir.^[56] *Cemü’l-cevâmi’* adlı eserinde sunduğu mecaz tanımı^[57] de mecazların ikinci bir vaz’ ile belirlendiğini açıkça ortaya çıkmaktadır.^[58]

Cemâlüddîn el-İsnevî (öl. 772/1370), *Nihâyetü’s-sûl* adlı eserinde Beyzâvî’nin hakikat ve mecaz tanımlarını^[59] tahlil ederek tanımdaki “فيما وضع له/vazedildiği mânada” kaydının mecazı dışladığını, “اصطلاح التخاطب/konuşmanın istilâhı” ifadesinin ise lugavî, şer’î ve örfî hakikatleri kapsadığını ifade eder. İsnevî şer’î ve lugavî hakikat arasındaki vaz’ farklılıklarına dikkat çekerken Beyzâvî’nin mecazın nev’î vaz’ ile vazedildiği görüşünü de aktarır.^[60]

Mecazın vaz’îliği tartışmalarında Kemâlüddîn İbnü’l-Hümâm (öl. 861/1457), konuyu daha sistematik bir çerçevede ele almakta ve vaz’ kavramını şahsî ve nev’î olmak üzere iki ana kategoriye ayırmaktadır. Ona göre mecaz, nev’î vaz’ kapsamında değerlendirilmelidir ve bu, mecazın anlamına karine ile delâlet etmesiyle açıklanır. İbnü’l-Hümâm şahsî ve nev’î vaz’ı, örfî hakikat niteliği taşıyan bir kategori olarak görmektedir.^[61] Zira mevzusunun müteallakına doğrudan delâlet eder ve bu nedenle mutlak anlamda hakikat olarak kabul edilir.^[62] Ancak İbnü’l-Hümâm, üçüncü bir vaz’ türü olarak karine ile delâlet eden nev’î vaz’dan bahseder. Bu türde mecaz, lafzın vaz’îliği kapsamında değerlendirilir. Ancak bu değerlendirme, mecazın vaz’îliğini kesinleştirmek için karineye ihtiyaç duyar.^[63]

İbnü’l-Hümâm, şahsî vaz’ esas alındığında müsennâ, ism-i tasgîr gibi lafızların hakikat tanımının dışında kalacağına dair iddiaların geçersiz olduğunu belirtmektedir.^[64] Çünkü delâleti heyeti ile gerçekleşen bütün lafızlar nev’î vaz’ çerçevesinde hakikate dahil olur. İbnü’l-Hümâm, vaz’ın şahsî ve nev’î vaz’dan daha genel anlamda kullanılması durumunda mecazın, hakikat tanımına dahil olacağını ifade etmektedir.^[65] Sonuç olarak İbnü’l-Hümâm’ın nev’î-şahsî vaz’ ayrımı, mecazın vaz’ çerçevesinde yer alıp almadığına net bir cevap vermez. Bu mesele, vaz’ kavramının hangi anlamda kullanıldığına bağlıdır ve mecazın, birincisi, lafzın hakiki anlamı ve ikincisi ise mecazî anlamla hakiki anlam arasındaki alaka olmak üzere iki farklı vaz’a dayandığını ifade etmektedir.^[66]

İbn Emîru Hâc (öl. 879/1474) *et-Tahrîr* adlı eserinde Seyyid Şerif el-Cürcânî’nin mecazların vaz’îliği konusundaki yaklaşımını nakletmektedir. Cürcânî’ye göre bu mesele, “mecazî anlam karşılığında bir lafzın tayin edilip edilmediği” etrafında şekillenen lafzî bir ihtilaf olup bir lafzın mânaya vaz’ı iki şekilde gerçekleşmektedir: Birincisi, lafzın mânaya doğrudan tayini olup bu

[56] Ebû Nasr Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi’l-Minhâc* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1984), 1/274.

[57] اللفظ المستعمل بوضع ثانٍ لعلاقة/bir alakadan ötürü ikinci vaz’ ile kullanılan lafız). Ebû Nasr Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Cemü’l-cevâmi’ fî usûli’l-fikh*, thk. Abdülmün’im Halil İbrahim (Lübnan: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2013), 30.

[58] Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî, *el-Bedrü’t-tâli’ fî halli Cemi’l-cevâmi’*, thk. Murtezâ Ali Muhammed ed-Dağîstânî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2005), 1/250.

[59] (الحقيقة، اللفظ المستعمل فيما وضع له في اصطلاح التخاطب؛ المجاز، اللفظ المستعمل في معنى غير موضوع له، يناسب المصطلح). Beyzâvî, *Minhâcü’l-vusûl*, 91.

[60] Cemâlüddîn Abdürrahim b. el-Hasan el-İsnevî, *Nihâyetü’s-sûl fî şerhi Minhâcî’l-usûl (Süllemü’l-vusûl ile)* (Kahire: Âlemü’l-Kutub, 1343), 2/147-148, 178.

[61] Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr fî usûli’l-fikh* (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351), 161.

[62] bk. İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve’t-tahbîr*, 2/4.

[63] bk. İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 161; İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve’t-tahbîr*, 2/4; Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî Emîr Pâdişah, *Teysîru’t-Tahrîr* (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351), 2/6.

[64] bk. İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 1/161.

[65] İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 161.

[66] İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 161-162; İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve’t-tahbîr*, 2/4-5; Emîr Pâdişah, *Teysîru’t-Tahrîr*, 2/6.

durumda mecazda şahsî veya nev'î vaz'dan söz edilemez.^[67] İkincisi, lafzın karineye dayalı olarak mânaya delâlet etmesidir ki bu durumda mecazda nev'î vaz' söz konusudur.^[68] Mecazın vaz'îliği konusundaki ihtilaf, naklin vucûbiyetini kabul edenlerle etmeyenler arasında ortaya çıkmaktadır. Nakli kabul edenlere göre mecaz, şahsî isti'mâl ile muteber bir alakanın (karine) kullanımı şeklinde işler. Nakli reddedenlere göre ise mecaz, yalnızca muteber bir alaka ile açıklanır ve vaz' unsuru bulunmaz. Sonuç olarak nakli kabul edenler, mecazda vaz'ı kabul ederken diğerleri reddetmektedir.^[69]

Hanbelî âlimlerden Ali b. Süleyman el-Merdâvî (öl. 885/1480), *et-Tahbîr* adlı eserinde mecazın vaz'îliği meselesini ele alarak vaz'ı "(mecaz olsa bile) lafzın mânasının delili kılınmasıdır."^[70] şeklinde tanımlamaktadır. Merdâvî, "ولو مجازاً" kaydıyla mecazın vaz' kavramı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.^[71] Ona göre mecaz ise "Bir alaka sebebiyle ikinci bir vaz' ile müstamel sözdür."^[72] Buradaki "بوضع ثانٍ" ifadesi, mecazın, ilk vaz' ile belirlenen anlamdan (hakiki mâna) farklı olarak kullanıldığını ifade etmektedir.^[73]

Bahrülulûm el-Leknevî (öl. 1225/1810), *Fevâtihi'r-rahâmût*'da mecazın vaz'îliğini kabul etmekte ve mecazın vaz' dairesi dışında bırakılmasının, vaz'ın şahsî olarak ele alınmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Ancak vaz' mutlak olarak ele alındığında, karine aracılığıyla da olsa mecazın vaz'î bir temele dayandığını savunmaktadır.^[74]

Son olarak Muhammed Buhayt el-Mutiî ise *Nihâyetü's-sûl* üzerine yazdığı haşiyede mecazların nev'î vaz' ile belirlendiğini açıklamaktadır. Mutiî'ye göre bir lafız, karine vasıtasıyla hakîki mânadan uzaklaşıp mecazî mânaya delâlet eder. Bu süreç, lafzın nev'î vaz' ile bir küllî kaide çerçevesinde tayin edilmesiyle mümkündür.^[75]

Netice itibarıyla, mecazın vaz'îliğini kabul eden âlimler, genellikle nev'î vaz' çerçevesinde bir yaklaşım benimsemişlerdir. İbnü'l-Hümâm, Bahrülulûm el-Leknevî ve Muhammed Buhayt el-Mutiî, mecazın nev'î vaz' ile tesis edildiğini savunurken; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, mecazın ikinci bir vaz' ile belirlendiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşımlar, mecazın anlam kazanma sürecini vaz' olgusu içerisinde değerlendiren sistematik bir perspektifi yansıtmaktadır.

2.2.2. Mecazda Vaz'ın Varlığını Kabul Etmeyenler

Râzî *el-Mahsûl* adlı eserinde hakikat ve mecaz tanımları çerçevesinde mecazda vaz' olup olmadığı konusuna kısaca değinir. Ona göre en isabetli yaklaşım, Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'ye aittir. Basrî hakikati, "Hitâbın gerçekleştiği istilâhın aslında vazedildiği manayı ifade eden şeydir."^[76] şeklinde tanımlarken mecazı "Hitâbın gerçekleştiği istilâhın aslında kullanımın dışında bir mânayı ifade eden lafız"^[77] olarak tarif eder.^[78] Râzî bu tanımda "alaka" unsurunun eksik olduğunu vurgular

[67] bk. İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 2/5.

[68] İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 2/5.

[69] İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 2/5.

[70] (هو جعل اللفظ دليلاً على المعنى {ولو مجازاً}) Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fıkh*, thk. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrîn (Riyad: Meketebetü'r-Rüşd, 2000), 1/289.

[71] Merdâvî, *et-Tahbîr*, 1/290, 391.

[72] (قول مستعمل بوضع ثانٍ لعلاقة). Merdâvî, *et-Tahbîr*, 1/391.

[73] Merdâvî, *et-Tahbîr*, 1/392.

[74] Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn es-Sihâlevî el-Ensârî el-Leknevî, *Fevâtihi'r-rahâmût bi-şerhi Müsellemü's-sübût* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/169.

[75] Muhammed Buhayt el-Mutiî, *Süllemü'l-vusûl li şerhi nihâyeti's-sûl (Nihâyetü's-sûl içinde)* (Beyrut: Âlemü'l-Kutub, ts.), 2/147.

[76] (ما أُفيدَ بها ما وُضعت له في أصل الاصطلاح الذي وقع التخاطب به). Basrî, *el-Mu'temed*, 1/16.

[77] (ما أُفيدَ به معنى مصطلح عليه، غير ما اصطُلحَ عليه في أصل تلك المواضع التي وقع التخاطب فيها). Basrî, *el-Mu'temed*, 1/16.

[78] (ما أُفيدَ به معنى مصطلح عليه، غير ما اصطُلحَ عليه في أصل تلك المواضع التي وقع التخاطب بها؛ لعلاقة بينه وبين الأول). Râzî, *el-Mahsûl*, 1/98.

ve eklenmesinin zaruretine dikkat çeker. Çünkü alaka olmaksızın mecazın varlığı ortadan kalkar ve yeni bir vaz' ortaya çıkar.^[79]

Âmidî (öl. 631/1233), *el-İhkâm* adlı eserinde mecazların vaz'lığı meselesini ele almakta ve mecâzda vaz'ı kabul edenlerin görüşüne yer vermektedir. Buna göre söz konusu anlayışı benimseyenler mecazı "asıl anlamı ile diğer mânaları arasında bulunan bir alakadan dolayı dilde ilk vazedilen anlamı dışında kullanılan lafız"^[80] şeklinde tarif etmektedirler. Buna mukabil mecazda vaz'ı kabul etmeyenler ise bu tanımda geçen "المتواضع/uzlaş" ifadesini "المستعمل/müsta'mel" terimiyle değiştirerek tarif ettiklerine dikkat çekmektedir.^[81]

Âmidî, tanımın daha kapsayıcı ve eksiksiz olması için "Asıl anlamı ile diğer mânaları arasında bulunan bir alakadan dolayı hitabın/konuşmanın gerçekleştiği istilâhta, dilde ilk vazedilen anlamı dışında kullanılan lafızdır."^[82] şeklinde bir tarif önerir. Burada "التعلق/alaka" ifadesi, hakikat ile mecaz arasındaki münasebeti ifade etmektedir. Örneğin "aslan" lafzının cesur bir insan için kullanılması, "şecaat" sıfatındaki benzerliğe dayanır. Âmidî, "لما بينهما من التعلق" ibaresinin tarifte bulunmasının önemine dikkat çeker; aksi takdirde lafzın yeni bir mânada kullanılmasının mecaz değil, müşterek olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.^[83]

Şehâbeddin el-Karâfî (öl. 684/1285), *Şerhu Tenkîhi'l-fusul* adlı eserinde mecazın vaz'lığı meselesine dair önemli açıklamalarda bulunur. Vaz', isti'mâl ve haml kavramları arasındaki farkları incelediği bölümde mecazın vaz'a bağlı olup olmadığı hususunda ulema arasında ihtilaf bulunduğunu belirtir ve bu ihtilafı iki temel görüş altında tasnif eder. Mecazdaki vaz'ın, mutlak anlamda isti'mâl olarak kabul edildiğini ifade ederek Arapçada bu tür bir mecazın bir kez dahi işitilmesi, mecazın tahakkuku için yeterlidir. Karâfî, lafzın mânaya delili kılınmasını vaz' ya da galabetü'l-isti'mâl olarak nitelendirir.^[84]

Karâfî, *Nefâisü'l-usûl* adlı eserinde bu meseleyi genişleterek Râzî'nin Basrî'ye ait hakikat tanımını benimsemesini eleştirir. Ona göre "الاصطلاح/istilâh" mefhumu, vaz'ı da içermekte olup vaz', lafzın bir mânaya delil kılınması, galebetü'l-isti'mâl ve mutlak isti'mâl olmak üzere üç anlam taşımaktadır. Bu bağlamda, şer'î hakikat olarak "salât", örfî hakikat olarak "dabbe" ve "cevher" lafızlarını misal verir ve bir lafzın mecazî bir anlamda bir kez dahi kullanılmış olmasını mecazın gerçekleşmesi için yeterli görür.^[85]

Hanefî âlimlerden Bâbertî (öl. 786/1384), *er-Rudûd ve'n-nukûd* isimli şerhinde hakikat ve mecaz konularını ele alarak İbnü'l-Hâcib'in (öl. 646/1249) *Muhtasar*'daki tanımlarını tahkik eder. İbnü'l-Hâcib'in hakikati, ilk vazedildiği mânada kullanılan lafız olarak tanımladığını ve bu tanımı, lugavî, örfî ve şer'î hakikat örnekleriyle açıkladığını belirtmektedir.^[86] Bâbertî, İbnü'l-Hâcib'in tanımını bu örnekler üzerinden tahkik ederek daha açık hale getirmekte, ancak tanımda geçen "في وضع أول" kaydının mecazı tanım dışına ittiğini belirtmektedir. Zira mecazın, lafzın ikincil bir anlamda kullanımını olduğunu ifade eder. Hakikatin, lugavî, örfî ve şer'î olmak üzere üç kısma ayrılmasında vâzı'nın kimliğinin belirleyici olduğunu belirtir: dil ehli ise lugavî hakikat; örf ehli

[79] Râzî, *el-Mahsûl*, 1/98; Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, 2/789.

[80] (هو اللفظ المتواضع على استعماله في غير ما وضع له أولاً في اللغة لما بينهما من التعلق). Âmidî, *el-İhkâm*, 1/47.

[81] Âmidî, *el-İhkâm*, 1/47-48.

[82] (هو اللفظ المتواضع على استعماله أو المستعمل في غير ما وضع له أولاً في الاصطلاح الذي به المخاطبة لما بينهما من التعلق). Âmidî, *el-İhkâm*, 1/48.

[83] Âmidî, *el-İhkâm*, 1/48.

[84] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fî ihtisâri'l-Mahsûl fi'l-usûl*, haz. Mektebü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât (Beyrut: Darü'l-Fikr, 2004), 25.

[85] Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, 2/788-789.

[86] (الحقيقة اللفظ المستعمل في وضع أول، وهي لغوية، عرفية وشرعية، كالأسد، والدابة، والصلاة) Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Babertî, *er-Rudûd ve'n-nukûd şerhu Muhtasari İbn Hâcib*, thk. Dayfullâh b. Sâlih b. Avn el-Ömerî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 1/232-233.

ise örfî hakikat ve şeriat ehli ise şer'î hakikat söz konusu olur.^[87] Ancak ilk vâzı'nın Allah olması durumunda bu ayrımın geçersizleşeceğini ve "ilk vaz'" kaydının anlamını kaybedeceğini ifade eder.^[88] Ayrıca İbnü'l Hâcib'in tanımında "وقع به التخاطب في اصطلاح" / hitabın gerçekleştiği istilâhta" kaydının eksik olmasını, hakikat ve mecazın sınırlarını belirleme açısından önemli bir eksiklik olarak değerlendirir.^[89]

Mecâz bahsinde Bâbertî, İbnü'l-Hâcib'in tanımını^[90] naklederek sahih bir vecih üzere lafzın ilk vazedildiği mânanın dışında kullanılmasını gerektirdiğini ve bir alaka unsuruna dayanması gerektiğini vurgular. "في غير وضع أول" kaydı, mecazın hakikatten ayrıldığı noktaya, "على وجه يصح" kaydı ise anlamlar arasındaki alaka unsuruna işaret eder.^[91]

Babertî, mecazların vaz'a bağlı olup olmadığı hususunda ise ikinci bir vaz'ın mecazı ortadan kaldıracağını savunur. Bu bağlamda vâzı'nın kimliği üzerinde muhakeme yürütür. Ona göre eğer vâzı' Allah ise bir lafzın önce hakikate, sonra mecaza vazedildiğini gösteren bir delil bulunmamaktadır. Şayet ikinci vâzı', beşer ise bu, her lafzın farklı anlamlara vazedilebileceği ihtimalini doğurur ve dilin güvenilirliğini zedeler.^[92] Sonuç olarak Bâbertî, mecazın varlığını karinelerle sabit görmekte, vaz'a bağlı olduğunu kabul etmenin, mecazı inkâr etmekle eşdeğer olduğunu ileri sürerek mecazı vaz'dan bağımsız bir anlam ilişkisi çerçevesinde değerlendirmektedir.

Bedreddin ez-Zerkeşî (öl. 794/1392), *el-Bahrü'l-muhît* adlı eserinde hakikat ve mecaz kavramlarını ele alırken mecazın vaz'îliği meselesine de temas etmektedir. Hakikati "dilde vazedildiği asıl mânada kullanılan lafız."^[93] olarak tanımlayan Zerkeşî, bu tanımın mecazın vaz'î olmadığını gösterdiğini belirtir. Mecazın vaz'îliğini kabul edenler açısından tanıma "وضعا أولا" kaydının eklenmesi gerektiğini belirtir.^[94] Mecazı ise "istilaha uygun olarak ilk vazedildiği mânanın dışında kullanılan lafız"^[95] şeklinde tanımlayarak bu tanımın, mecazın vaz'îliğini reddedenlerin görüşüne uygun olduğunu vurgular. Mecazın vaz'îliğini savunanlar için ise tanıma "بوضع ثان" kaydının eklenmesi gerektiğini belirtir.^[96]

Zerkeşî, mecazda vaz' bulunduğunu savunmanın, hakikatteki vaz' olgusuna aykırı olduğunu vurgular. Hakikatteki vaz', lafzı hakikati mânaya delil kılarken mecaz, bu bağlamdan sapar. Ayrıca vaz' anlayışındaki ihtilafların mecazın vaz'îliği meselesini etkilediğini belirtir. Bazı âlimler vaz'ı mutlak tayin olarak görürken diğerleri mecazın hakikatin vaz'ına dayalı bir fer' olduğunu ifade eder.^[97] Aynı şekilde mecazın vaz'îliğini kabul etmenin mecazı da hakikat gibi lugavî, şer'î ve örfî olmak üzere üç kısma ayırmayı gerektirdiğini ifade eder. Bu durumda şer'î ve örfî hakikat tartışmaları, mecaz için de geçerli olmaktadır. Zerkeşî lugavî mecazı ele alırken mecazın varlığını reddeden görüşlere temas eder ve İmamü'l-Harameyn'in bu görüş hakkındaki değerlendirmelerini aktarır.^[98]

Muhibullah b. Abdişşekûr (öl. 1119/1707), *Müsellemü's-sübût* adlı eserinde mecazın vaz'îliği meselesini, vaz'ın tanımı çerçevesinde değerlendirir. Ona göre vaz', lafzın mânaya bi-nefsihî delâleti

[87] Babertî, *er-Rudûd*, 1/232-233.

[88] Babertî, *er-Rudûd*, 1/233.

[89] Babertî, *er-Rudûd*, 1/233.

[90] (المجاز اللفظ المستعمل في غير وضع أول على وجه يصح، ولا بد من العلاقة وقد تكون بالشكل كالإنسان، أو في صفة ظاهرة، كالأسد على الشجاع). Babertî, *er-Rudûd*, 1/234.

[91] Babertî, *er-Rudûd*, 1/234.

[92] Babertî, *er-Rudûd*, 1/235.

[93] (المستعمل في أصل ما وضعت له في اللغة). Bedrüdî Muhammed b. Bahâdir ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslam, 1992), 2/152.

[94] Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/152.

[95] (وهو اللفظ المستعمل في المعنى غير موضوع له أولا يناسب المصطلح). Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/178.

[96] Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/178.

[97] Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/179.

[98] Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/180.

olarak tanımlanırsa mecazda vaz' bulunmaz. Ancak vaz', mutlak bir tayin olarak yorumlanırsa karine aracılığıyla gerçekleşen mecazda vaz'ın varlığından bahsedilebilir.^[99]

Mecazın vaz'lığı meselesi, lafzî bir ihtilaf niteliği taşıması sebebiyle doğrudan fikhî hükümlere yansıyan fer'î etkilerini tespit etmek güç görünmektedir. Ancak mecazın vaz' açısından ele alınması, bazı usulî yaklaşımların teorik ve metodolojik çerçevesinin şekillendirilmesinde önemli bir referans noktasıdır. Bu bağlamda mecazın vaz' kapsamında değerlendirilmesi, keyfî yorumların ve mâna tahriflerinin önüne geçen bir mekanizma işlevi görmektedir. Karîne ve alaka unsurları, mecazın hakikî mânası ile olan bağıny koruyarak teorik çerçevesini sağlamlaştırmaktadır.

Mecazı vaz'î bir fenomen olarak kabul eden yaklaşımlar, delil ve metodoloji açısından daha tutarlı bir çerçeve sunmaktadır. Zira vaz', dil ve usul ilimlerinin temelini teşkil eden bir olgudur. Buna dayanan bir yaklaşım, vaz' dışında geliştirilen yaklaşımlara kıyasla daha sağlam bir zemine oturmaktadır. Bu bağlamda mecazın vaz' çerçevesinde değerlendirilmesi, hüküm istinbat sürecinde bazı durumlarda öncelikli bir konuma sahip olmasını açıklamaktadır.

Sonuç olarak, mecazın vaz'a dayalı ele alınması teorik inşada güçlü bir referans noktası teşkil etmektedir. Bununla birlikte, mecazı vaz' kapsamında değerlendirmeyen yaklaşımlar, keyfî yorumlara kapı araladıkları veya mecazı bütünüyle reddettikleri şeklinde anlaşılmalıdır. Zira onlar da meseleyi farklı esaslar üzerine bina ederek, teorik boşluğu alternatif bir nazarî çerçeve ile doldurma yoluna gitmişlerdir.^[100]

Sonuç

Mecazın vaz' ile ilişkisi, usul ve dil ilimlerinde teorik düzeyde ele alınan önemli bir meseledir. Bu bağlamda temel tartışma, mecaz ifade eden lafızların vaz' çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Diletiler, mecazın vaz'lığı meselesine daha teknik bir yaklaşım sergileyerek, lafzın mecazî mânaya delâletinin karineye dayandığını vurgularlar. Onlara göre mecaz, vaz' yoluyla tayin edilen bir anlam değil, kullanım bağlamında ortaya çıkan bir ilişki türüdür.

Usul âlimleri ise lafız ve anlam türlerini hüküm istinbat sürecine bağlayan bir perspektifle meseleyi ele almışlardır. Bu yaklaşım, mecazın vaz' çerçevesinin tamamen dışında bırakılmasını mümkün görmemektedir. Usulcülerin bakış açısına göre vaz', lafzın anlamla kurduğu ilişkinin temelini oluşturmakta ve mecaz, bu ilişkinin bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir. Mecazdaki mânaya delâletinin karine aracılığıyla gerçekleşmesi, onun vaz'ın bir parçası olduğu gerçeğini tamamen dışlamamaktadır. Bu durum, usul âlimlerinin lafızları yalnızca dilsel değil, aynı zamanda şer'î ve hükûmî bağlamda da değerlendirmeleriyle yakından ilişkilidir.

Bu çerçevede, usul literatüründeki tartışmalar, lafız-mâna-hüküm ilişkisini hem teorik hem de metodolojik düzeyde anlamaya katkı sağlamaktadır. Usulcülerin vaz' ve isti'mâl süreçlerini birbirinden koparmayan bütüncül yaklaşımı, mecazın hüküm istinbatında keyfî yorumların ve mâna tahriflerinin önüne geçilmesini temin eden mühim bir nazarî çerçeve sunmaktadır. Aynı zamanda, diletilerin teknik yaklaşımları, mecazın dilsel boyutunu aydınlatmakta ve onun farklı bağlamlardaki işlevselliğini ortaya koymaktadır.

[99] Muhibullâh b. Abdışşekûr el-Bihârî, *Müsellemü's-sübût* (Kefrî'tamâîn: el-Matbaatü'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, t.s.), 144.

[100] Ayrıntılı bilgi için bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 1/134-136.

Kaynakça

- Ali Kuşçu, Alâuddîn. *Unkûdü'z-zevâhir fî's-sarf*. thk. Ahmed Affî. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2001.
- Âmidî, Seyfüddin Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrezzak 'Affî. Riyad: Darü's-Sami'î, 2003.
- Anter, Abdülhamîd. *İlmü'l-vaz*. Kuveyt: Merkezü'r-Râsihûn, 2017.
- Babertî, Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *er-Rudûd ve'n-nukûd şerhu Muhtasari İbn Hâcib*. thk. Dayfullâh b. Sâlih b. Avn el-Ömerî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *et-Takrîb ve'l-irşâd fî usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Seyyid Osman. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Basrî, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ali b. et-Tayyib. *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*. nşr. Halil el-Meys. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Bezzâvî, Nâsiruddin Abdullah b. Ömer. *Minhâcü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*. thk. Şaban Muhammed İsmail. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008.
- Bihârî, Muhibullâh b. Abdişşekûr. *Müsellemü's-sübût*. 2 Cilt. Kefrû'tamâîn: el-Matbaatü'l-Hüseyiyye el-Mısriyye, t.s.
- Buhârî, Abdulaziz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr 'an usûli'l-İslam el-Pezdevî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 4 Cilt. Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2009.
- Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fî'l-usûl*. thk. 'Uceyl Casim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 1994.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Delâilü'l-İ'câz*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. Kahire: Matbaatü'l-Hancî, 1984.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed. *el-Hâşiye ale'l-Mutavvel*. nşr. Reşîd A'razî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed. *et-Ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî. Kahire: Darü'l-Fazîle, 2004.
- Debûsî, Ebû Zeyd b. Ömer b. İsa. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*. thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Dicvî, Yusuf. *Hülâsatu ilmi'l-vaz'*. Mısır: Mektebetü'l-Kahire, 1920.
- Eginî, İbrahim b. Halil. *Metn fî'l-vaz' (Mecmûatü'l-vaz' içinde)*. İstanbul: Safâ ve Enver Matbaası, 1311.
- Emîr Pâdişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseyin el-Buhârî. *Teyisîru't-Tahrîr*. 3 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar. 2 Cilt. Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2. Basım, 2012.
- İbn Emîru Hâc, Şemsüddîn el-Halebî. *et-Tahrîr ve't-tahbîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1983.
- İbn Melek, Abdullatif. *Şerhu'l-Menâr fî usûli'l-fikh (Rehâvî-Azmîzâde ve Envâru'l-Halak Haşiyesi ile)*. thk. İlyas Kaplan. 3 Cilt. İstanbul: Şirketü Dâru'l-İrşâd, 2014.
- İbnü'l-Hümâm, Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî. *et-Tahrîr fî usûli'l-fikh*. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351.
- İsferâyînî, İsamüddîn İbrahim b. Muhammed. *Şerhü'r-Risâleti'l-vaz'iyye*. b.y.: y.y., ts.

- İsnevî, Cemâlüddin Abdürrahim b. el-Hasan. *Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhaci'l-usûl (Süllemü'l-vusûl ile)*. 4 Cilt. Kahire: Âlemü'l-Kutub, 1343.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris. *Nefâisü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1995.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fî ihtisâri'l-Mahsûl fî'l-usûl*. haz. Mektebü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2004.
- Köksal, Asım Cüneyd. *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi*. İstanbul: İsam Yayınları, 2017.
- Lâmişî, Ebü's-Senâ Mahmûd b. Zeyd. *Usûlü'l-Fıkıh*. thk. Abdülmecîd et-Türkî. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1995.
- Leknevî, Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn es-Sihâlevî el-Ensârî. *Fevâtihu'r-rahamût bi-şerhi Müsellemü's-sübût*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Mahallî, Ebü Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *el-Bedrüt-tâli' fî halli Cemî'l-cevâmi'*. thk. Murtezâ Ali Muhammed ed-Dağıştânî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2005.
- Merdâvî, Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed. *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fıkıh*. thk. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrîn. 8 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000.
- Mestçizâde, Abdullah Efendi. *İhtilafü's-Seyyid ve's-Sa'düddîn*. İstanbul: Mektebetü'l-Harbiye Matbaası, 1278.
- Mevlâna Abdürrahim. *Şerhu Unkûdi'z-Zevâhir*, ts.
- Mutî'î, Muhammed Buhayt. *Süllemü'l-vusûl li şerhi nihâyeti's-sûl (Nihâyetü's-sûl içinde)*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, ts.
- Özdemir, İbrahim. "Bir Dil Bilimi Olarak Vaz' İlmi ve Tarihsel Gelişimi". *İslam'da Medeniyet Bilimleri Tarihi*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Rahmî, Muhammed. *el-Ucâletü'r-Rahmiye (Mecmûatü'l-vaz' içinde)*. İstanbul: Safâ ve Enver Matbaası, 1311.
- Râzî, Ebü Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn. *el-Mahsûl fî 'ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî. *et-Tavdîh li metni't-Tenkîh fî usûli'l-Fıkıh (Şerhu't-Telvîh ile)*. thk. Zekeriya Umeyrât. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî. *et-Tenkîh fî usûli'l-fıkıh (Şerhu't-Telvîh içinde)*. thk. Zekeriya Umeyrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Sekkâkî, Ebü Yakub Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-ulûm*. ed. Nuaym Zerzûr. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1987.
- Semerkandî, Ebü Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl*. thk. Muhammed Zeki Abdülberr. Katar: Matâbi'u'd-Devha'l-Hadise, 1984.
- Serahsî, Ebü Bekir Şemsül-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2005.
- Sübki, Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Cemü'l-cevâmi' fî usûli'l-fıkıh*. thk. Abdülmün'im Halil İbrahim. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 4. Basım, 2013.
- Sübki, Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

- Teftâzânî, Sadüddîn Mesud b. Ömer. *el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'Ulûm*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2013.
- Teftâzânî, Sadüddîn Mesud b. Ömer. *Şerhu't-Telvîh ala't-Tavdîh*. thk. Zekeriya Umeyrât. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Türker, Ömer. *Seyyid Şerif Cürçani'nin Tevil Anlayışı: Yorumun Metafizik, Mantıkî ve Dilbilimsel Temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Yıldırım, Abdullah. *Ali Kuşçu ve Unkûdü'z-Zevâhir*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024.
- Yıldırım, Abdullah. "Vaz' İlmi". *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*. ed. İsmail Güler. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar. 6 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslam, 2. Basım, 1992.

